

© Фотограф Ігор Фемин

Фоззі (Олександр Сидоренко) — учасник гурту «Танок на Майдані Конго» — легенди українського хіп-хопу, письменник-прозаїк, журналіст. Співавтор збірок «Письменники про футбол», «ДНК». Автор романів «Сопроводжующие лица», «Темнеет рано», «Червоні хащі» та багатьох інших.

«...Попереду були інші звірі, яких і підманювати доведеться по-іншому. Інші звірі та давні борги».

Це історія маленької жінки, якій довелося розбиратися з викликами долі по-чоловічому. Її єдиного сина, Омрина, вбили одноплемінники, свої. Поки він тонув, вони забивали його баграми, бо забирати в морських духів їхню здобич — погана прикмета. Але ще гірше — забрати в матері її дитину. Тому слід поквитатися з винними. З тими, хто правив те жорстоке дійство, і з тими, хто мовчки спостерігав. Поквитатися так, як заведено в її народі, коли за певних обставин люди — це неначе ще одна здобич. Свої чи чужі — однаково. Для когось це називатиметься помстою. Для неї — справедливістю.

Це історія, що починається в пізні радянські часи на холодному північному березі, де простіше зустріти вовка, аніж людину, а закінчується через багато років на півдні України.

Це історія Лилекей.

WWW.BOOKCLUB.UA

ISBN 978-617-12-8625-2

9 786171 286252

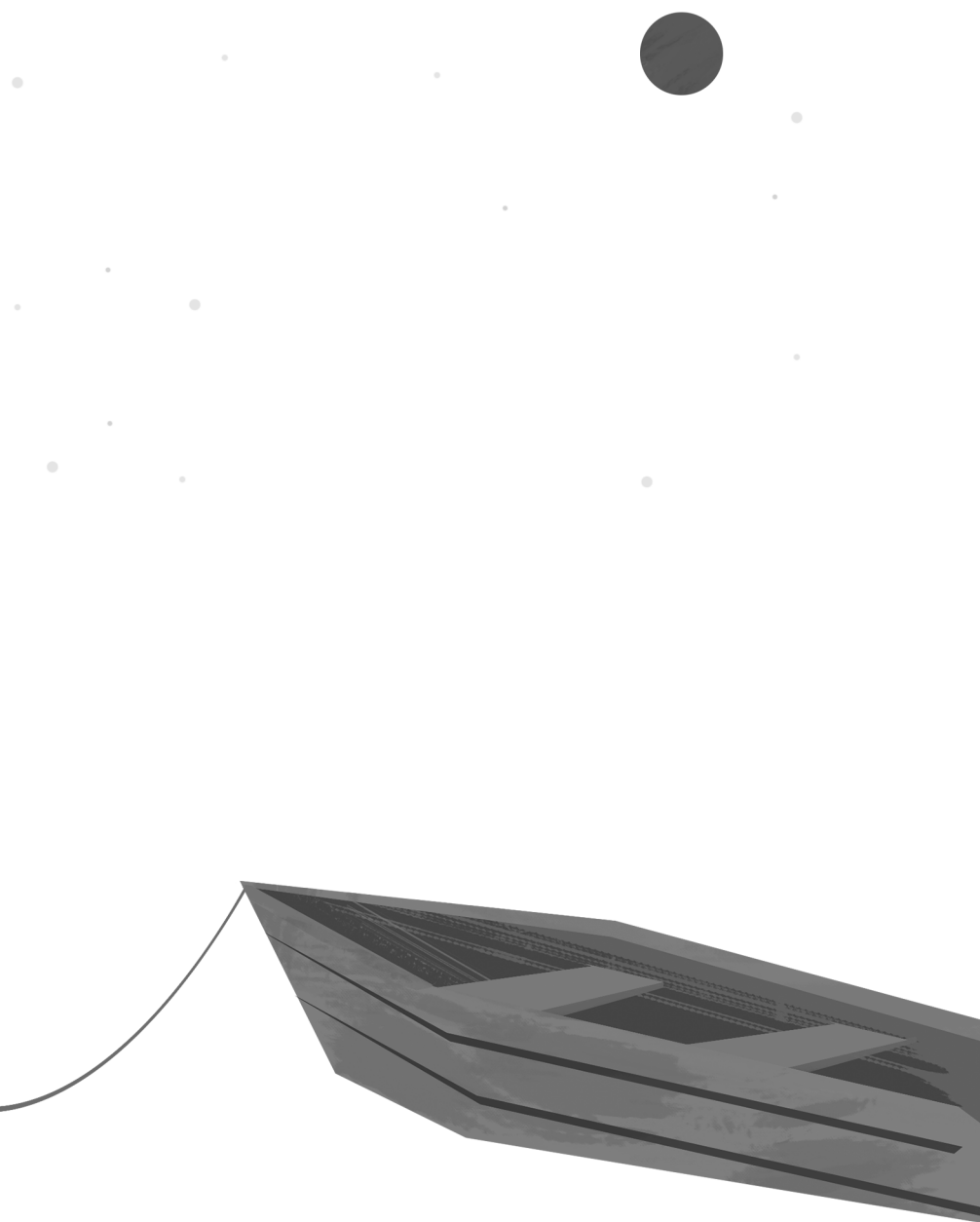
ФОЗЗІ

ЧОРНИЙ ХЛІБ

ФОЗЗІ

ЧОРНИЙ ХЛІБ

Ф0331

ЧОРНИЙ ХЛІБ

Роман

ХАРКІВ КЛУБ
2021 СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЛЯ

УДК 821.161.2
Ф74

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Обережно! Ненормативна лексика!

Дизайнер обкладинки *Петро Вихорь*

ISBN 978-617-12-8625-2

© Сидоренко О., 2021
© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2021
© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2021

ЧАСТИНА ПЕРША

1

Чекати автобуса довелося довго. Вони вже понад годину топтали зупинку, намагаючись зігрітися, — високий хлопець у зеленій штормівці та його товстенький товариш у короткій чорній демісезонній куртці «під шкіру».

З моря, транзитом через пам'ятник першому ревкому, дув різкий холодний вітер, нагадуючи, що тутешнє літо — річ дуже тимчасова, штучна, майже вигадана. І сховатися було ніде — тільки залізний знак з розкладом маршруту, жодного навісу чи лавки, і можна тільки уявити, як весело тут стоялося взимку.

Перший рейс мав бути о сьомій, але вже минула восьма, а він усе не їхав. З десяток місцевих мешканців чалилися навколо, не виказуючи незадоволення від порушення графіку — бічі, чукчі, один похмільний мореман у тільнику, дві жінки, схожі на шкільних завучок чи бухгалтерок. Мабуть, тут не звикли до дотримання розкладу, у Півночі — свої терміни, навіть у сезон.

Туман розсіявся, сонце відчепилося від горизонту, і звідкись налетіла мошка, яка в цих місцях з'являється відразу після комарів і за місяць-півтора доводить живих істот до

сказу. Але це в тундрі, а на узбережжі ще можна якось жити, тому вітер раптом перетворився на союзника.

Зверхньо поглядаючи на місцевих, високий закурив і широко видихнув дим перед обличчям:

— Цих комарів навіть куриво не бере.

Його товариш закашлявся, замахав руками, розганяючи дим, і погодився:

— Цих ніщо не візьме. Ці Хіросіму переживуть.

Вони крутилися то так, то так, намагаючись упіймати вітер, аби той зносив мошку мимо, і простирчали на зупинці ще з пів години, аж поки серед бараків не з'явився чорний від бруду ЛіАЗ і під'їхав до зупинки, обережно оминаючи на дорозі особливо небезпечні горбки.

Народ ломонувся через передні двері, але досвідчений морячок велично постукав у задні, і після короткої паузи вони відчинилися — мабуть, водій придивився в дзеркало заднього огляду та впізнав знайомого. Через цю щасливу неочікувану обставину двоє друзів змогли всістися ззаду, поки натовп купляв у водія квитки та просувався по салону вузьким проходом, обабіч якого вільних місць майже не було.

Нарешті рушили. Товстунчик передав монети чукчі, який сидів перед ними: «За проїзд». Глянув на затоку, поправив фотоапарат, що висів у нього на грудях, усміхнувся й, нахилившись до товариша, тихенько прошепотів:

— Що думаєш, моржа візьмемо сьогодні?

— Ти б ще на кита прицілився! Ти моржа хоч бачив? Він же наче слон, як його з човна брати? Нерпу, крилатку ще можна, а моржа нам слабо.

— Крилатку?

— Тюлень місцевий. Добре, якщо взагалі хоч щось знайдемо — вони ж на крижинах пасуться.

— Можна й не вбивати, я сфотографую, а сину скажу, що взяли найбільшого. — Товстун сумно зітхнув і вперся поглядом у брудне віконечко, за яким стрибали на ямах жовті сопки, деякі з них красиво курилися димом сезонних пожеж, і він шкодував, що не зможе зробити фото на ходу.

Їхати їм було недалеко, кілька кілометрів уздовж води, але розбита важкою технікою дорога дозволяла ледь повзти, тому їхні страждання тривали ще довго.

На першій же зупинці, між сопок, які спускалися до моря, вони вийшли й опинилися біля невеличкого селища, що тягнулося вздовж берега. У ньому переважали яранги, але серед них подекуди стирчали і якісь більш-менш традиційні халабуди, схожі на закинуті сараї. Вітер і тут працював на повну, по небу носилися сотні чайок і різко кричали про щось важливе.

Після швидкого рекогностування гості попрямували до будинку, біля якого сидів на землі й курив якийсь похмурий чукча. Він не спирався на стіну, але тримав спину строго вертикально — витягнувши ноги по землі, він утворював ледь не ідеальний прямий кут.

Підійшовши ближче, вони зрозуміли, що абориген геть п'яний, але інших варіантів не було, і високий запитав:

— Землячок, а де нам Андрія знайти? Того, що по морському промислу.

Чукча не відразу, але сфокусувався на прибульцях і наче з останніх сил вказав рукою собі за спину, у бік берега.

У принципі, це було логічно — де ж іще шукати фахівця з морського полювання, як не біля води? Але берег був довгий і хотілося більш адресної підказки. Відчуваючи, що товариш зараз почне нервуватися, його компаньйон працював на випередження і запитав:

— А ікра? Є ікра, командир?

Чукча повільно перевів погляд на нього, потім витрусив об долоню люльку, важко підвівся і пішов до будинку. Не знаючи, як бути, хлопці мовчки спостерігали за ним, але біля дверей він озирнувся й зазивно махнув рукою: «Сюда ходи».

Будинок зовні мав вигляд звичайної халупи, але всередині все було значно гірше — темно, димно, спекотно, неприємно. Посеред єдиної кімнати поралася зі шкурою і голкою якась товста жінка. Вона була гола, спітніла, ще й з вибритою маківкою — чиста тобі індіанка. Точніше, брудна.

Жінка щось різко спитала, але господар мовчки попрямував до протилежного від входу кутка кімнати, надібав якесь темне простирадло і потягнув його вбік — там стояла велика металева бочка з-під пального. Вони підійшли ближче й побачили, що вона повна ікри. Теж брудної, зовсім не схожої на помаранчеву мрію мешканців Великої землі — ікра була темна, слизька, зі шматками грубої солі. Але це справді була вона, і лишалося тільки сподіватися, що ікра свіжа, цього сезону. Питати в господаря не було сенсу — чукча скаже все, що йому заманеться, аби давали гроші.

Як з'ясувалося, товстунчик мав у рюкзаку бідон. Сторгувалися за двадцять карбованців, хоча бувалі сусіди в стройотряді й стверджували, що тут усе коштує копійки. Віддавши гроші й закривши бідончик кришкою, він усміхнувся товаришу:

— Може, досить? Здобич є, додому поїдемо?

Високий заперечив:

— Ти що, хлопці ж чекають!

І вони вийшли, намагаючись не зустрітися поглядами з хазяйкою, яка продовжувала щось незадоволено промовляти, загрозливо розмахуючи великою голкою.

— Зовсім дякую, — сказав їм чукча, всівся на те ж саме місце і дістав люльку.

2

О десятій ранку двоє інших чоловіків стояли на другому поверсі Палацу піонерів і дивилися вниз, у фое. Люди все йшли і йшли, проходячи між школярів, яких інструкторка райкому комсомолу ще о сьомій вишикувала у дві колони й навіть до туалету не відпускала. Прибулі роздягалися в гардеробі, а після того стирчали біля великого дзеркала, наводячи останній марафет перед початком урочистих зборів.

Дивлячись на все це зверху, чоловіки тихенько перемовлялися між собою. Обидва вони були сиві, у сірих костюмах, і навіть краватки в них були однакового чорного кольору, але будь-хто хоч трохи спостережливий з першого ж погляду зрозумів би, що старший з них — начальник, а трохи молодший — помічник, який в усьому наслідує шефа, навіть в одязі.

— Сергій Миколаїч, Сергій Миколаїч! — дзвінко покликкала знизу жіночка з чалмою на голові. — Десять хвилин, і починаєм.

Старший мовчки хитнув головою й гучно сьорбнув із кружки, яку тримав у руці. Це був місцевий форс — такі люди заробляли багато й могли дозволити собі будь-який кришталь із фарфором, але, на правах колишніх старателів, користувалися потертими та погнутими залізними

кружками. Там колихався міцний чай, майже чифір, але й коньяк там теж був, незважаючи на ранок. Могли собі дозволити.

— Що ти вирішив по цій статті? Резолюцію ухвалювати й посилати їм? — спитав той, що молодший.

— Ну, треба ж якось реагувати. Хоча зараз нікому ні до чого діла нема... Ха, он бачиш, молодий корінний біля інструкторші пасеться? — вказав очима Сергій Миколайович на пару, яка стояла відразу за дальшою від них колоною піонерів і про щось розмовляла під дошкою пошани.

— Ага. Не знаю його.

— Так я й не про нього. Дядько його тут, положенець місцевий, бугор нички, великі стада має під Певеком. Так у цих мудрагелів з Магадана, у світлі, так би мовити, останніх подій, ідейка з'явилась — висунути дядька по нашій лінії в обласну раду.

— Депутатом?

— Ні, оленярем, блядь. — Старший іронічно подивився на колегу й продовжив: — Спускають нам, значить, цю корисну ініціативу, главк дає добро. І тут я встаю й кажу Першому: ви, мовляв, вибачте, звичайно, але хоч хтось дізнався, як його звуть, висуванця вашого?

— Ого!

— Ну, Перший брови догори, а я одразу йому в лоб: «Виргірилеле!» А я всю дорогу запам'ятовував, і тут же йому знову: а що це значить, знаєте?

— А вони?

— Мовчать. А я тоді так: Гримучий Хуй, ось що це значить! Як вам такий депутат облради, га?

Остання фраза пролунала гучно, частина присутніх задрала голови й подивилася на чоловіків у сірих костюмах,

але ті сміялися, не зважаючи на реакцію. Це вони теж могли собі дозволити.

Відсміявшись, молодший протягнув:

— Ну ти даєш, Миколаїч, — і вказав кивком голови на інше скупчення людей, що стояли прямо під ними: вони-бо якраз і розчули фінал історії про кандидата в депутати.

— Оно, учені приїхали: мамонта нібито знайшли, так вони забирати прибули, своїм бортом, уявляєш?

— Знову знайшли?

— Ага, кажуть, добре зберігся.

— Краще б золото знайшли, світила херові, а то нас із тобою скоро відправлять у Кизилкум із такими успіхами... Це з ними Ліля стоїть?

— Та сам оце дивлюся: не розумію, чого вони до неї причепилися, — здвигнув плечима молодший і ковтнув із кружки.

— Що ж тут незрозумілого? — здивувався Сергій Миколайович. — Побачили чукчу натуральну в торбасах парадних — і давай, значить, на екзотику...

— А Ліля знову отримує?

— Так, грамоту почесну, рекорд по промислу в неї.

— А скільки вона за сезон узяла?

— Багато. Коли їй орден давали, і то менше було. А зараз тільки грамота. Тоді ж під відкриття ТЕЦ усім давали, ось і її відзначили. Ну, корінна, розумієш?

— Так Трудового Червоного, не занадто?

— Ну, треба ж цяцьки і їм давати, щоб не нудьгували. — Старший розвів руками, ніби пояснюючи, як же важко керувати цими людьми.

— Розумію, — швиденько погодився його співрозмовник і додав: — Так вона ще нічого, хоч сфотографувати можна. Хоча на любителя, їй же під полтинник?

— Ні, я ж грамоту підписував — дивився, тридцять вісім. Вони ж просто тут у мерзлоті швидко шабашать. Ліля ще нічого, вони ж зазвичай взагалі...

— Так, Сергію Миколаїчу, Олексію Ігнатовичу, усі вас ждуть, президію зібрала. — Жінка в грайливій чалмі покликкала їх знизу, і вони пішли до сходів.

— До речі, Миколаїч, а в тебе чукчі коли-небудь були? — тихенько спитав молодший, по-дружньому беручи керівника під лікоть.

— Ну, тобто... У підлеглих?

— У повній, — засміявся Олексій і, не очікуючи на відповідь, пропустив начальника перед собою, наче есмінець, який супроводжує адміральський лінкор.

3

Насправді Лілію звали зовсім по-іншому, але людям, що знову з'явилися тут кілька поколінь тому, було важко вимовляти й запам'ятовувати місцеві імена та назви. Вони все змінювали під себе, починаючи від назви народу луораветланів і закінчуючи іменами. Тому була Лилекей, просто Лилекей, а стала Лілія Іванівна Сатарова.

Прізвища районний писар брав зі своїх давніх знайомих по Великій землі, а по батькові додавав уже від себе. Загалом вона давно до того звикла — серед своїх чуєш справжнє ім'я, а серед цих — інше. У них і самих таке траплялося — наприклад, давня знайома якось зізналася, що насправді її звали не Альбіною, а Альоною, але вона це ім'я змінила на більш величаве. Дивні люди, годі й казати.

Ось вона, між іншим, Альбіна, бігає в чудернацькій шапці по цій великій кімнаті, збирає людей і спрямовує

всіх до урочистої зали, де Лілія вже бувала. Її часто нагороджували, бо серед чукчів майже не траплялося мисливців-жінок, а вона ж була гарним стрільцем, у хутровому промислі мало хто з чоловіків міг з нею позмагатися.

Як їй колись пояснили, радянська жінка, та ще й з місцевого населення, має бути гарним прикладом для всіх — носити цю медаль на одязі й не пити спирту. Ну, спирту вона не вживала зовсім — стільки разів бачила, до чого це призводить, а медалька... Ну куди її почепити — на кухлянку? А все ж таки сьогодні причепила — занадто великою була ціна питання.

Кілька разів її відзначали у цьому дивному палаці, який так довго будували і яким тут так усі пишалися. Цікаво, що дадуть цього разу? Бажано б щось необхідне, як гвинтівку кілька сезонів тому — гарний карабін, на який так заглядалися всі золотарі, мисливці й блатарі. А ще б краще...

Ще краще було б тут і зараз вирішити питання з сином, а жодних інших нагород не треба. Синові незабаром вісімнадцять, і родич Юра, який працював у військкоматі, попередив — Омрин у списку тих, кого можуть призвати до армії. Раніше чукчів до війська не брали, хоч у чомусь була вигода походження, але потім все змінилося й почали забирати всіх.

І найкращих, за чутками, направляли до якоїсь далекої навіть не республіки, а взагалі країни — туди, де цілий рік така спека, як учора була. Ух, страшно навіть уявити. І спеку, і ситуацію. У місті була жінка, сина якої після армії привезли у залізному ящику, і коли Лілія думала про це, їй ставало нічим дихати.

Тому головним завданням було знайти вихід на когось і домовитись, щоб сину дали спокій. Він спритний

рибалка, гарний мисливець, хоча й часто поспішає з пострілом, але це мине з часом, сама такою була. Минулої весни Омрин загнав пішки свого першого оленя і відтоді вважався дорослим. Він високий, стрункий, він... такий красивий, і нехай ці люди залишають залізні ящики своїм дітям, раз уже їм так кортить воювати десь там за щось.

Лілія знову побачила Альбіну і використала ту як можливість відчепитися від якихось настирних чоловіків, які довго розповідали їй, чому важливо повідомляти владі про геть усі старі кістки, які місцеві знаходять на березі або в тундрах. Ага, нема чого більше робити. Якби вона відвела їх до гардероба й показала свій старий ніж із ручкою — мамонтової кістки, вони, мабуть, з глузду з'їхали б.

— Альбіна! — вигукнула Лілія, нахилилася (вони все називають іншими словами, вони зовсім інші, але всі вони чомусь люблять, коли ти їм низько вклоняєшся) на знак вибачення цим чоловікам і пішла до знайомої.

— Лілічка-Лілічка, я така зайнята, але ти мені будеш дуже потрібна. Потім, на фуршеті, побалакаємо досхочу, — відповіла та, швиденько зазирнула у велике дзеркало, поправила дивного капелюха на голові й побігла далі. Лілія нічогісінько не зрозуміла з останніх слів, але, як завжди, відчула суть — потім. Добре, потім.

Усі проходили до зали, пішла і Лілія. Вона зайняла місце у вільній шерензі крісел позаду, неподалік дверей, але тільки всілася, як підвалило народу і з усіх боків її оточили люди. Це дратувало, але вони так звикли, тож доведеться терпіти. Хоча і в цьому був плюс — за мить у дверях з'явилися ті чоловіки, що шукають мамонтів, а як не було б сусідів, вони б точно всілися поруч і теревені

тривали б і тривали. А так можна хоч помовчати, послухати, що говорять.

І вона слухала, іноді розуміючи, про що йдеться, іноді частково, а іноді й зовсім ні. Ці люди говорили про те, що знайшли кіновар, про закриту каситеритову копанку, про рибу, про те, що золота стає все менше. А потім про те, що країна нахилилася й ось-ось упаде. Говорили майже пошепки, між собою — вона давно зрозуміла, що, вийшовши на сцену або просто вголос вони говорять зовсім інше, те, що треба, те, що очікують почути від них інші, більш вагомі люди.

Нарешті президія зайняла свої місця, світло в залі погасло і на сцену раптом вибігли діти. Це був будинок, у якому діточок навчали бути правильними, зростати й виростати такими, як сиві люди, намальовані не великому червоному простирадлі, що висіло на всю стіну.

Діти почали танцювати й співати, а Лілія сиділа й думала про сина і про те, чого захочуть люди, від яких це залежить. Мабуть, золота — тут усе міряють на золото. У неї було достатньо золотого піску — кілька банок, які вона закопала в різних таємних місцях. Пісок почала збирати ще її мати, коли мріяла перейти на той берег, потім почала докладати й Лілія — десь за хороші шкури дадуть, а десь знайде на мертвому тілі, за пазухою.

Той Аслам, який зі своїми земляками скупляв чорне золото в старателів і переправляв на материк, кілька разів пропонував їй поміняти пісок за гарну ціну на паперові гроші. Ніби відчував, падлюка, що воно в неї є. Але гроші — то ненадовго, а золото — назавжди. І, виходить, воно чекало свого часу, аби звільнити одного хорошого хлопця від залізного ящика...

Зі свого місця встав начальник Чижев і довго щось розповідав про важки часи, про шурфовку, про нестачу консервів, а потім почав читати з газети.

— Тут у Москві вийшов мерзотний фейлетон, — сказав він. — І ці товариші зображають рейс «Анадир-Москва» як, цитую, збіговисько п'яниць, які поїхали на Крайню Північ за довгим карбованцем і повертаються з батонами червоної риби та бочками ікри. Марнотратці життя, які ганьблять «Північбуд» і звання полярника!

Чижева слухали уважно: він тут був справжнім царем і саме він вирішував, кому як жити. Його обличчя почервоніло, він зім'яв газету в трубку і вже бив нею по трибуні.

— Я, товариші, вважаю, що це наклеп, у якому нашу дійсність зображено в неналежному ключі. Так, люди випивають, повертаючись на материк, але подивився б я на цих кореспондентів, якби вони відпрацювали сезон!

У залі зашуміли, заулююкали, хтось навіть засвистів.

— Тому, товариші, ми з вами зобов'язані дати гнівну відсіч критиканам і писакам, ухваливши цими поважними зборами резолюцію про недопущення подібного висвітлення важкої та небезпечної праці полярників. Олексій підготує текст, а зараз прошу голосувати. Хто за?

Збори зашуміли ще більше, руки здійнялися вгору, і Лілія теж підняла свою — так було завжди. Чижев спитав, чи буде хтось проти, потім чи є ті, хто утримався. Це Лілія розуміла, а от про те, за що саме вони щойно голосували, жодної гадки не мала.

Начальник сів на місце, Альбіна піднесла йому кружку, і засідання продовжилося. Нарешті Лілію покликали

на сцену, і під оплески помічник Чижова вручив їй кольоровий аркуш паперу, перед тим показавши його всім, а потім якась дівчина винесла і дала їй чудовий помаранчевий японський рюкзак — тоді вона вже зраділа по-справжньому.

Лілія повернулася на місце, роздивилася всі деталі того станка і вирішила, що подарує його синові. Потім знову танцювали діти, потім співали, а потім усі встали й заграла пісня, яка завжди в них лунає або на початку, або в кінці, або і тоді, і тоді.

У великій кімнаті тепер не було дітей, якраз на їхні місця поставили два довгих столи, біля яких миттєво скупчилися люди. Лілія взяла собі котлетку, загорнула її в серветку — бачила, що так роблять поважні гості, й повторювала за ними. Пішла шукати Альбіну, у будь-якому разі діяти слід було через неї.

Та бігала проміж гостей і відразу попередила, що всі справи — потім. Але біля неї стояв Чижов, і Лілія вирішила спробувати.

— На прийом треба, начальник, — промовила вона впевнено, не забувши низенько вклонитися.

— На прийом? — чомусь зрадивши, перепитав Чижов і оглянув її з голови до п'ят. — Завтра о восьмій давай, Ліля, сьогодні, сама розумієш, у нас тут свій семінар.

До розмови втрутилася Альбіна:

— На восьму у вас планерка, давайте тоді на десяту Сагарову, на десяту.

— Добро, — легко погодився Чижов і рушив далі. Альбіна підхопила Лілію під руку і потягла вбік:

— Лілічка, золотко, треба ж було через мене, через мене завжди треба. Він же ж такий, сама знаєш.

Вони підійшли до столу, де подруга миттю підчепила шматочок м'яса, випила стопку горілки.

— Тобі не пропоную, пам'ятаю. — І додала вже спокійніше: — Так, тільки де ж тебе розмістити? Все зайнято, гості все забили, і Будинок колгоспника...

— Я вранці приїду, — спробувала відмовитись Лілія, та й не любила вона лишати маму без потреби: та вже занадто стара, бабку в такому віці вже придушили, як водиться, аби не заважала родині. Але, слава Богу, тепер уже інші часи й старій можна жити, треба жити!

— Ні, ні, ні. — Альбіна тримала в руках наступну стопку і добрішала буквально на очах. — Мені все одно треба з тобою поговорити серйозно, сьогодні переночуєш у мене, а завтра вже разом і підем в управління.

Вона швиденько ковтнула горілку, різко видихнула:

— Хух! Все, я побігла за Чижиком, давай тут, не стидайся, — і швидко зникла в натовпі. І Лілія не стидалася — чого б не з'їсти ще, бо якщо тобі щось задурно дають — слід брати.

5

Фуршет затягнувся — вже вдруге перестилали скатертини, столи зсунули, і молодь танцювала біля гардероба під «И уносит меня», «Учкудук», «Белые розы», а якийсь розумник укотре зривав овації, вмикаючи «Мы поедем, мы помчимся». Лілію не чіпляла ані їхня музика, ані ці танці, тому вона зробила контрольне коло навкруг столу, аби пересвідчитися, що нічого з їжі не пропустила, і вийшла надвір.

Вона всілася навпочіпки, акуратно поставила рюкзак біля стіни й закурила люльку, поглядаючи навколо і думаючи

своє: скільки цього року вдасться взяти кети й горбуші, що лишити собі, що продати, скільки взяти грошима, скільки поміняти на пісок і в кого саме, бо за золотарями слідкували пильно і є ризик нарватися на підставу.

Альбіна кілька разів нагадувала про себе, виходячи «покалякати» з кимось із гостей — вона щоразу здалеку кивала головою: мовляв, я пам'ятаю про тебе, але ж і ти мене зрозумій — справи, справи, справи. Лілія у відповідь теж схвально хитала головою — некем¹, некем — добре, сиджу, все розумію, не поспішай.

Баба вона була непогана, ну, якщо порівнювати з іншим начальством. Альбіна Ігорівна жила тут давно, і скільки Лілія її пам'ятала, завжди була секретаркою Чижова. Це означало, що геть усе, що відбувалося тут, не минало її вух та очей.

Вона жила сама — єдина дочка давно вийшла заміж і десь там, на материку, обживала будинок на березі теплого моря, Альбіна планувала туди з часом перебраться й доживати віку в приємному місці. Вона навіть показувала картинки з тим будинком, пояснюючи, що в них там і навіщо — он там буде курятник, а там зростають якісь дерева, якраз до пенсії вони затулятимуть веранду від сонця.

Альбіна приїхала на Північ після війни, за чоловіком, який був керівником каситеритової партії, одним з багатьох гірничих інженерів. В один із сезонів він не повернувся з шурфування, хтось казав — утонув, хтось стверджував, що свої ж убили, але Альбіна тоді не поїхала назад на Велику землю, а стала працювати в управлінні. Так минуло більш як двадцять років — усе змінювалося, але щось-таки лишалося незмінним.

---

¹ Гарзд (чукот.). — Тут і далі прим. ред.

Лілія ніколи б з нею й не перетнулася, бо де мисливці, а де грандіозне управління з його планами й ресурсами, якби не один момент — Альбіна займалася шкурами. Вона завжди купляла дорожче, ніж держава, хороші хутра — норку, соболя, горностая, навіть песця з лисицею іноді брала. Можна було набирати на звірофермах, але вільний звір — зовсім інше.

Колись давно Лілія подарувала їй кілька гарних соболиних шкурок, добрі люди підказали — так треба, так заведено. Після цього контакт у них наладився: навесні, коли закінчувався сезон полювання, вона спочатку йшла до Альбіни, а потім уже до уповноваженого по закупівлі. Всі все знали, всі все розуміли, у маленькому містечку такі речі не приховаєш, але за махінації з хутрами якщо і сідали, то якісь інші люди, з інших кіл.

За чутками, Альбіна також мала стосунок до «лівих» діамантів, але й гучна справа з постачання каменів дочці якогось найбільшого на материку начальника її оминула — знову когось заарештували, але не її — Альбіна, як завжди, сиділа в приймальні Чижова й нікуди не поділася...

Нарешті гості почали виходити не на перекур, а вже одягнутими — святкування добігало кінця. З палацу лунали п'яні голоси, які підспівували: «А чукча в чуме ждет рассвета». Зграйка піонерів вискочила на повітря й понеслася вулицями, немов надолужуючи недоотримане за день задоволення радісним дитячим життям, у якому поки що немає тюрем, голоду і зради, а є коротке літо, за яке треба встигнути все.

Гучно волаючи, діти бігли вздовж теплотраси, яку в місті поклали поверх землі, захистивши від негоди дерев'яним настилом. Лілія провела їх поглядом, усміхаючись, але швидко

пригадала справжню причину свого перебування біля цього палацу й трохи засмутилася — треба розв'язати цю проблему з військкоматом, нехай це коштуватиме усього сезонного заробітку, та хоч би й усього наявного золотого піску!

У них було прислів'я, яке означало: «Це — моє, а це — зовсім моє». Єдиний син був зовсім-зовсім її, і Лілія почала мріяти про те, як домовиться з Альбіною, завтра отримає слово начальника Чижова, повернеться додому, нагріє води й виміє синові його довге чорне волосся, яке він відпустив з минулого року, коли в їхньої хлопчачої зграї завелася така дивна мода.

6

Альбіна вийшла на вулицю десь за годину, коли зникли з обрію навіть п'яні вчені — ті, що приїхали по мамонтів скелет. Якимось дивом вони не засікли Лілію, а то б знову причепилися зі своїми порожніми балачками. Люди з материка завжди розмовляли з нею наче з чужою маленькою дитиною, і це завжди дратувало.

Вона б подивилася на цих розумників у тундрах, десь узимку, коли навіть хоробрі сильні люди перетворюються на вантаж, який плаче, стогне та проситься до мами. Суворі люди з мертвими очима, такими, як у Чижова, тут іще якось трималися і навіть перемагали, а такі балакуни, як ці... Їм би мовчати, слухати й сидіти собі в місті, а не ходити на далекий берег по старі кістки.

Випивши востаннє з прикордонниками й розцілувавшись на прощання, ці заїжджі пошкандибали до Будинку колгоспника, де, вочевидь, їх і розмістили. Лілія там багато разів ночувала, але зазвичай це було взимку, коли вона

верталася з півночі чи півдня, зі здобиччю, яку треба було дорогою додому здати уповноваженому, не забувши, звичайно, перед цим зустрітися з однією доброю знайомою.

Секретарка з'явилася, тримаючи в обох руках по величезному пакету, і втулила один з них Лілії, але відразу попередила, що це не їй — а то мисливиця раптом би вирішила, що до рюкзака їй ще щось перепаде:

— Лілічка, золотце, допоможи донести.

Швиденько озирнувшись, чи раптом її не чує хтось із гостей, тихенько додала:

— У нас із тобою сьогодні свій бенкет буде — я й бородінського пару буханок накружила, і шпротів ризьких, я їх так люблю!

Вони пішли вулицею, якою нещодавно бігли діти, і так само, як вони, ці дві зовсім різні жінки думали про те, що літо коротке й слід насолодитися приємною погодою попри мошку, вітер і сонце, яке цієї пори не заходить.

— Як промисел, давно ходила? — спитала Альбіна, поправляючи вільною рукою свого незвичайного капелюха. Лілія про всяк випадок здивувалася:

— Так не можна ж зараз? Начальники не велять.

Але це була їхня давня гра, і вони обидві засміялися. У мішку за спиною були три соболинні шкурки (дві — з темним хутром, одна — з рудим), вона знала, куди йшла і навіщо. І Альбіна теж це знала.

Місто було маленьке, і навіть не поспішаючи, вони за чверть години дійшли до будинку біля бухти, у якому жила Альбіна. Це був не барак і не гуртяк, ні — майже новий капітальний дім, на палях, із центральним опаленням, у якому жили ті, хто досягнув успіху, — керівництво управління, міліція, прикордонники.

Зайшовши до квартири, господиня відразу стала розбиратися зі скарбом — поставила пакети на підлогу і почала сортувати їхній вміст. На кухні в неї навіть був холодильник, що за місцевими мірками вважалося атрибутом нечуваного багатства — ну навіщо така шафа у мерзлоті, коли тепло кілька тижнів на рік?

Альбіна лишила на столі той самий чорний хліб зі шпротами та пляшку горілки, решту розіпхала по полицях холодильника і шухлядах. Трохи поміркувавши, вона поставила на стіл іще кілька банок консервів — тушонка, бички в томаті й сардини.

— Лілічка, заїнька, поклади собі — згодиться вам потім.

Лілія вклонилася, поклала банки до мішка, вирішивши, що новому рюкзаку зарано носити в собі консерви — у такий спосіб майбутній подарунок утратить новизну й закордонність. З того-таки мішка вона витягла пакунок з хутром і розгорнула соболів на дивані. Альбіна миттєво перемкнулася, позапахала залишки фуршету по нишпорках і почала придивлятися до шкурки, особливу увагу приділивши рудій.

— Ой, хороша моя, — зацокала вона язиком, — скільки ж я тобі винна за красу таку?

Лілія підняла долоні догори й твердо вимовила:

— Буде більше. Справа є до тебе.

Альбіна швиденько згорнула хутра й віднесла до своєї спальні. Коли вона повернулася, Лілія сиділа за столом і наливала хазяйці чарку — хліб уже було нарізано тонкими скибками, а банку шпротів відкрито. Альбіна мовчки сіла, посунула пляшку вбік, випила, витерла губи й спитала:

— Ну?

Намагаючись контролювати кожне своє слово, Лілія повільно розповідала про військкомат, про знайомого звідти

(про всяк випадок не здала, хто там у неї є) і про сина, який мусить залишитися тут, аби приносити хорошим людям ще більше хутра, ще більше ікри, ще більше риби.

Про золотий пісок вона поки не згадувала, тримаючи це наостанок, якщо Альбіна почне вбиратися. Але та відразу погодилася допомогти, налила собі наступну чарку, закурила якусь довгу цигарку через мундштук і почала розмірковувати вголос:

— Так, ну це треба Саркісьянца піднімати, це його парафія... Він, зараза, захоче взамін щось, по порту чи по... наших з тобою справах, але це ми вирішимо, Лілічка, тут можеш не переживати.

Лілія відкинулася на стільці, їй враз полегшало — головне питання можна вирішити, а решта почекає!

— Я тобі інше скажу, дорогенька моя, — посміхнулася золотими зубами секретарка й смачно відкусила від бутерброда зі шпротами, — зараз часи нові, у нас тут по тих справах (вона хитнула потилицею назад, ніби вказуючи на схід) нові напрямки відкриваються, так що будемо з тобою кооператив створювати.

— Це як?

— Ну... по хутрах. Ти будеш хороші шкури не державі здавати, а кооперативу, а я буду це діло продавати за протоку, зрозуміла?

Лілія знала, що державні хутра йдуть за кордон, що на ці гроші десь там купляють трактори, кораблі й чудові рюкзакі, але де це «десь» і хто ці «хтось» — для неї то було занадто.

— Ти — жінка відповідальна, будеш своїм займатися, по промислу. А я — продажем. З роботи піду нарешті, відкриємо склад — і привіт!

Альбіна Ігорівна пила далі й говорила, говорила — про кораблі, про звіроферми, про туристів з Америки, про ікру і кету, про моржів і про ікла, навіть про мамонтові скелети не забула згадати! Лілія слухала не уважно, вона собі думала про новий будинок з опаленням для мами, про катер для Омрина й трохи про себе — про всюдихід, як у прикордонників, щоби можна було кілька лосів на нього завантажити й швидко обернутися.

Вони сиділи довго, мріючи кожна про своє, аж поки Альбіна не почала кльовати носом. Лілія допомогла хазяйці дістатися спальні — там було все рожеве і біле, аж очі заболіли. Розсунувши купу подушок, вона вклала Альбіну на ліжко, трохи подивилася у вікно на бухту і пішла прибирати. Вимила посуд, замела на кухні, вимкнула скрізь світло і вляглася в залі, на дивані.

7

Прокинувшись рано, вона заварила чаю, увімкнула телевізор і довго дивилася передачу про народних депутатів, які у величезному приміщенні штовхалися і кричали про щось важкозрозуміле. Кілька разів дзеленчав телефон, але Лілія не збиралася брати слухавку — вона знала, як користуватися телефоном, але деякі речі краще не чіпати.

За кілька годин прокинулася й Альбіна. Сонце ще висіло за сопками, тому до планерки часу вистачало. Похмура секретарка на кухні пила чай і курила, Лілія вирішила їй не заважати, вона сиділа на підлозі й дивилася у телевізор, де тепер показували щось красиве і закордонне — широкими вулицями їхали блискучі пасажирські машини, а мимо йшли усміхнені люди. «Нічого, прийде зима, — думала

вона, — і всім їм будуть потрібні шуби. Ми зробимо свою звіроферму і продаватимемо хутра — багато-багато, так, щоби вистачило всім».

Альбіна пішла вдягатися, аж тут знову задзвонив телефон. Хазяйка чортихнулася, вийшла зі спальні й взяла слухавку.

— Так, — гаркнула вона, потім довго слухала, повторюючи «так», «так» уже більш покірливим голосом, ніби погоджуючись із чимось важливим.

Вона зайшла до зали, всілася на диван, посунувши вже складені подушку з укривалом, й уважно подивилася на Лілію. І та раптом злякалася, ніби опинилася на далекому березі одна і десь неподалік рикнув ведмідь.

— Так, — ніби через силу всміхнулася Альбіна (мабуть, їй таки було поганенько) і встала, взявшись за крижі. — Ходімо на роботу, там поснідаємо, у Піткіна багато вчора залишалось, розкуркулимо.

Південний вітер сьогодні гуляв десь в інших місцях, і якби не мошка, взагалі було б ідеально. Проте жінкам ішлося не так радісно, як учора — й Альбіні було зле від горілки, і в Лілії кудись поділася радість від нового рюкзака й обіцянок врятувати Омрина від армії.

До управління було ближче, ніж до Будинку піонерів, дійшли мовчки. Як з'ясувалося з доповіді чергового, Чижов уже на місці, у себе, Альбіна вигукнула: «Ай, зараза» — і побігла до приймальні — там поставила чайник, перевірила телефон і зазирнула до кабінету, щоби показатися начальнику. Лілія почула, як звідти пролунало: «Чай».

— Чай? — якимось по-особливому перепитала Альбіна й кинула погляд через плече.

Лілія все зрозуміла й вийшла в коридор. Туди-сюди ходили люди, але на стільцях біля дверей нікого ще не

було — зарано. Вона сіла там, акуратно примостила рюкзак з мішком і спробувала повернутися до радісних думок про всюдихід із катером, але чогось зранку їй не мріялося.

До приймальні зайшов маленький завідувач столової Петров, якого Альбіна чомусь називала Піткіним, перед собою він штовхав маленький возик з їжею. Секретарка вгадала, там були залишки з учорашнього — котлети, салат, ковбаса, сир. Живіт, якому обіцяли сніданок, буркнув, і Лілія злякано запнула на собі літню кухлянку, їй було соромно. Блиснула медалька, і жінка, згадавши, зняла її з одягу, а то ще всі вирішать, ніби вона пишається собою.

Уже й Петров поїхав з порожнім возиком, і люди в черзі з'явилися — час минав. Нарешті двері відчинилися, Лілія підхопилася, але замість очікуваної Альбіни там показався Олексій Ігнатович, він подивився спочатку на чергу, потім на Лілію і мовчки поманив її пальцем.

Лишати речі в коридорі було боязко, тому вона схопила їх і зайшла до приймальні. Побачивши її, Альбіна встала й, дивлячись собі під ноги, вийшла до коридору. Лілія смикнулася було за нею, але секретарка зачинила за собою двері, і Олексій Ігнатович сказав: «Сідайте, сідайте», а сам сперся на стійку й склав руки на грудях.

Вона опустила на найближче крісло і притисла до себе речі. Щось-таки сталося, невже це через соболів? Чи через інші хутра? Чи через військкомат?

— Лілія, — почав Чижов, — Сатаров Андрій, сімдесят першого року, це ж ваш?

— Мій, — прохрипіла вона («це — моє, а це — зовсім моє») і затряслася, наче голою опинилася на лютому морозі.

— Мені дуже жаль, — скривився цей високий статний чоловік. — Учора у вас у Тавайваамі нещасний випадок стався, ваш син загинув.

Дригота зникла сама собою, вона спробувала щось запитати, але не змогла.

— Прийміть співчуття від імені... — почав цей чоловік, але клубок у горлі нарешті проковтнувся й вона змогла вимовити єдине слово: «Як?»

8

Теюттін завжди знав, що морські духи зліші за решту. Споконвіку люди жили тут, на березі, і на кожного, хто не повернувся з полювання на суші, припадало кілька тих, хто назавжди лишився у воді. Рахуйте самі: батька задрав ведмідь — буває, а дід з дядьками зникли давнього літа, десь далі затокою. Так само разом із човником колись щезнув і батько дружини. Лише один з дідів дожив до того, щоб його приспали родичі, і робити це довелося саме Теюттіну.

А брат... Старший брат утонув на очах Теюттіна, коли того чи не вперше взяли з собою в море. Вони вшістьох полювали на старого моржа, який човгався по кризі, ричав й мотилляв величезними іклами, навіть не намагаючись утекти.

Ериквін нахилився, аби зачепити моржа гарпуном — тоді, підтягнувши його до човна, можна було добити тварюку списами. Гак зачепив його десь у ділянці підборіддя, велетень почав стрибати — всі вперлися ногами й тримали канат, але морж був занадто сильний для них — Теюттін відлетів на підосшву і вдарився головою, а коли отямився й підскочив, брат уже був у воді.

Морж мотилляв головою, намагаючись позбутися гарпуна, а Ериквин бив руками по воді й намагався дістатися криги. Малий простягнув брату довгий спис, але дорослі вдарили його по руках. Давня віра стверджувала: якщо хтось упав під час полювання у воду, то цього захотіли боги, яким не слід заважати. А якщо той, що впав, почне чіплятися за човен, його слід відштовхнути й ударити по голові: морські духи зліші за решту.

Плавати ніхто не вмів — навіть влітку вода така холодна, що вже за кілька хвилин людина замерзає. Якби Теюттін міг, він стрибнув би тоді у воду й спробував допомогти брату забратися на ту кляту кригу, але його тримали, щоб не заважав. Тому він все бачив і все досі пам'ятав.

Братова дружина з дітьми перейшла до яранги іншого чоловіка — дітей має бути багато, що більше виживе — то краще для всіх. Час минав, замість старих човнів з тюленевих шкір з'явилися залізні моторки, Теюттін виріс, одружився сам і постійно ходив у море, але дітей із собою не брав — нехай навчаються земних справ і полюють там, де можна стояти...

Коли помічник Чижова сказав, що Омрин упав під час полювання з катера і йому не змогли допомогти, вона все зрозуміла. Син часто брав гроші з охочих взяти участь у дикому полюванні, а серед старателів таких вистачало — де ще зараз уполюєш моржа без нагляду й попри заборони? Залежно від кількості охочих Омрин добирав до екіпажу місцевих, і хто серед сусідів найуміліший? Теюттін...

Той міг би й сам збирати туристів і водити такі човни, але тримався старих правил і погано розумів російську. На відміну від Омрина, який так легко сходиться із заїжджими людьми. Андрія, як вони його записали...

Помічник щось розповідав про відомі йому трагічні випадки, але Лілія думала про своє, обравши собі ціль для погляду — залізну голову лисого чоловіка, що стояла на шафі. Голові все одно, а їй треба кудись дивитися — куди завгодно, аби не в очі цій людині, що повідомляє найгірші новини.

Значить, по-перше, треба знайти Теюттіна... Він брехати не стане, коли сталося так, як вона гадає. Якщо не рахувати Лилекей, він був єдиним дорослим у селищі, який принципово не вживав алкоголю. Старі навіть натякали, що безмужній жінці слід перейти до його яранги, стати його лимлим — другою дружиною, надто вони схожі. Давня віра не забороняла мати кількох жінок, особливо в скрутні часи, а радянська влада їй не дізналася б, вони їй так нас плутають щоразу. Але він їй ніколи не подобався. Ні-ко-ли.

— Тіло не знайшли поки, — сказав Олексій і розвів руками. — Я повідомлю прикордонникам. Якщо знайдуть, тоді вже... зараз організуємо машину, дамо вам супровідника, і прийміть ще раз...

Лілія нарешті відвела погляд від залізної лисої голови й сказала:

— Мені до туалету треба.

Вона поставила мішок на підлогу, але рюкзак узяла з собою і вийшла в коридор. Там серед черги сиділа Альбіна й витирала сльози хустинкою. Лілія мовчки повернула за ріг і зайшла до жіночого туалету.

Олексій вийшов за нею, підхопилася й Альбіна.

— Ну що? — спитала вона.

— Сказав — нещасний випадок. Треба розібратися на місці, зняти показання у цих хлопців зі стройотряду, а потім уже її відпускати — вона ж такого може накоїти! Не можна її відпускати.

— Дикі люди, — тихенько погодилася з ним Альбіна Ігорівна. — Про чоловіка її чули?

Та, не дочекавшись відповіді, схаменулася:

— Піду, напевне, до неї, поговорю.

Вона відчинила двері й смачно матюкнулася — у туалеті було відчинене вікно, а в нішах ліворуч — порожньо. Перехилившись через підвіконня, вона подивилася на двір — а там нікого, лише різкий південний вітер свище між будівлями, надолужуючи своє.

9

Вона звикла все рахувати в зірках: багато — це зоряне небо, а небагато — кілька зірок, що з'являються першими. Лілія йшла вулицею, закинувши рюкзак за спину, і зірок перед очима все більшало й більшало: вона намагалася досягнути все, що сталося, і що їй тепер робити, і в якій послідовності.

Омрин загинув, і єдине, що їй лишалось, — розібратися з тими, хто йому не допоміг. З тими, хто не врятував її дитину, з усіма, хто був поруч, і нехай морські духи навіть не пробують натякати на давні борги — стара віра лишилася для тих, хто її тримається. А Лилекей тепер було все одно — що старе, що нове мали відповісти за смерть сина. Дурну, погану смерть.

Вона хутко йшла поміж бараків, рухаючись якнайдалі від вулиць, де її могли б знайти. А вони шукатимуть, бо ця влада не дозволяє чукчам вбивати одне одного — скільки таких випадків було, коли забирали в тюрму тих, на чиєму боці була правда і кров! Вона неодмінно дізнається, хто пішов учора з сином у море, і вб'є їх усіх. А що буде потім, її вже ніяк не цікавило.

Біля крайнього барака, за яким починалися сопки, сиділи навпочіпки троє б'ічів і пили з пляшки, передаючи її по колу.

— Слиш, хазяйка, дай курить! — з посмішкою звернувся до неї один з них, але Лілія просто подивилася кудись углиб його голови й пішла далі.

Тут і серед дня могли напасти, а лихого люду на Півночі вистачало — кожен третій, мабуть, табори топтав та й лишився. Колишні зеки завжди сідали саме так — навпочіпки, витягнувши руки вздовж землі. Але й луораветлани завжди так сиділи, і невідомо, хто від кого більше набрався й чого саме.

Ще вчора вона засікла б їх здалеку й оминула, тільки з ножем можна і не впоратися. Але сьогодні їй було все одно: що більше нарветься — то менше буде думок, менше справ, які з'являлися перед очима безкрайнім зоряним небом...

Вирішила зайти до селища згори, огледітися, а потім уже вирішити, що робити далі. Хоча спочатку треба облаштувати собі сховок, десь неподалік. Як зробить справу — буде де перечекати перші дні. А потім у них щось зміниться — пожежа якась чи повінь, як завжди.

Маленька євражка висунулася з нірки й уважно подивилася на жінку, яка йшла схилом. Вона ніби посміхалася й кликала родичів подивитися на таке диво: «Нумо, погляньте, а це не та Лилекей, що не догледіла єдиного сина?»

— Шшш, — трохи рипнулася жінка, і євражка миттю зникла.

За кілька хвилин вона знайшла місце під скельним козирком і вирішила зробити тут базу. Шкода, що мішок лишився в управлінні: там були консерви, але добре, хоч рюкзак прихопила. Тепер він буде подарунком самій собі: про братових дочок нехай сам брат і дбає, мамі вже не до

Літературно-художнє видання

ФОЗЗІ

Чорний хліб

Роман

Головний редактор *С. І. Мозгова*
Відповідальний за випуск *О. В. Приходченко*
Редактор *І. М. Давидко*
Художній редактор *В. О. Трубчанінов*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*
Коректор *О. Є. Шишацький*

Підписано до друку 15.02.2021. Формат 84x108/32.
Друк офсетний. Гарнітура «Literaturna». Ум. друк. арк. 15,12.
Наклад 2000 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». Св. № ДК65 від 26.05.2000
61001, м. Харків, вул. Б. Хмельницького, буд. 24. E-mail: cop@bookclub.ua

Віддруковано з готових діапозитивів на ПП «ЮНІСОФТ»
Свідоцтво ДК №3461 від 14.04.2009 р. www.unisoft.ua
61036, м. Харків, вул. Морозова, 13Б

UNISOFT

Фоззі

К12 Чорний хліб : роман / Фоззі. — Харків : Книжковий Клуб
«Клуб Сімейного Дозвілля», 2021. — 288 с.

ISBN 978-617-12-8625-2

Це історія маленької жінки, якій довелося розбиратися з викликами долі по-чоловічому. Її єдиного сина, Омрина, вбили одноплемінники, свої. Поки він тонув, вони забивали його баграми, бо забирати в морських духів їхню здобич — погана прикмета. Але ще гірше — забрати в матері її дитину. Тому слід поквитатися з винними. З тими, хто правив те жорстоке дійство, і з тими, хто мовчки спостерігав. Поквитатися так, як заведено в її народі, коли за певних обставин люди — це неначе ще одна здобич. Свої чи чужі — однаково. Для когось це називатиметься помстою. Для неї — справедливістю.

УДК 821.161.2